

**KÖNYVTÁRI HELYBENOLVASÁS ÉS KÖLCSÖNZÉS
AZ EGYETEMI TANULMÁNYI MUNKA SZOLGÁLATÁBAN
Műhelytanulmány a szegedi József Attila Tudományegyetem
Központi Könyvtárából**

KLUKOVITSNÉ PARÓCZY KATALIN

Az egyetemi könyvtárak fejlesztésével foglalkozó dokumentumok¹ az egyetemi könyvtárak alapvető feladataként jelölik meg az egyetemen folyó oktató-nevelő munka támogatását. Ennek során a könyvtár azonosul a felsőoktatási intézmény oktatási és nevelési céljaival, állománya fejlesztésekor figyelembe veszi a tantervi programokat, követelményeket, -- sőt, -- az előírt tankönyvek, jegyzetek, tanulmányi segédletek, kötelező és ajánlott olvasmányok számontartásával (ha egyeteme minderről tájékoztatja, s ha maga a könyvtár is tesz lépéseket ezen információk megszerzése érdekében²) -- tételesen is folyamatosan nyilvántartja azoknak az olvasmányoknak az adatait, amelyek az egyetemi tanulmányi követelményrendszer immanens részei.

Mi a kritériuma az egyetemi könyvtári ellátás hatékonyságának az egyetemi *tanulmányi* munkában? Úgy hisszük, elfogadhatjuk azt a tételt, hogy mindahhoz az írásos-nyomtatásos ismerethordozóhoz, amelyre a hallgatónak szüksége van ahhoz, hogy az egyetem által előírt tanulmányi követelményeknek megfeleljen, vagyis hogy diplomáját elnyerhesse, az intézmény könyvtári rendszerén belül, s a gyakran forgatott tanulmányi anyag esetében az egyetem központi könyvtárán keresztül kell a hallgatót hozzájuttatni.

A hallgatók könyvtári ellátásának a feladata nem korlátozódik az egyetem központi könyvtárára. Vizsgálatok kimutatták: „Tanulmányi éveik alatt a hallgatók nagy többsége nem elégszik meg egyetlen könyvtár, általában a legtermészetesebbnek tartott Egyetemi Könyvtár szolgáltatásaival, hanem egyre növekvő arányban látogatják a közművelődési könyvtárat, illetve annak fiókkönyvtárait és az intézeti, kari könyvtárakat.”³

Az egyetemi hallgatóknak az *egyetem központi könyvtára* által végzett szakirodalmi ellátását számtalan tényező megléte és egymásra hatása teszi hatékonyvá vagy kevésbé hatékonyvá, kielégítővé vagy kevésbé kielégítővé. Az alábbiakban két alapvető könyvtári szolgáltatás: a könyvkölcsönzés és a könyvek helyben olvastatása közötti néhány összefüggésre, ugyanakkor e szolgáltatásformák egyes egyedi vonásaira s e vonások által hordozott, a két szolgáltatás egységes rendszerré alakítása, valamint az egyetemi oktatásba való bekapcsolása során jelentkező problematikus vonásokra szeretnék rámutatni.

Az 1970-es évek derekán a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtárában több olyan változtatás történt, amely az egyetemi hallgatók hatékonyabb könyvtári ellátását kívánta elősegíteni.⁴ A kínálgató lehetőségek közül az egyik kézenfekvő, egyszersmind belátható időn belül realizálható megoldásnak a helybenolvasás körülményeinek a jobbátétele kínálkozott. Több ötlettel, mint költséggel, a hagyományokra építkezve, de egyben radikálisan új megoldásokat keresve és találva, 1975-ben az igazgatói

kezdeményezés eredményeképpen mintegy 60 százalékkal megnövekedett a könyvolvasó-termek alapterülete, 140-ről 220-ra emelkedett az ülőhelyek száma, 16 ezer kötetre emelkedett a szabadpolcos tanulmányi anyagot tartalmazó olvasótermi állomány, amely földrajzilag összeolvad a mintegy 12 ezer kötetes referenzskönyvtárral. Négy egymásba nyíló helyiségből álló szakolvasóterem-együttes alakult ki. A szabadpolcos olvasótermi állomány az egyetemi tanulmányi munka fontos bázisává fejlődött. Kialakításának alapját az Egyetem tanszékeitől – azóta is folyamatosan – bekért kötelező és ajánlott olvasmányjegyzékek képezték, valamint a kereslet állandó figyelése, s – igen nagy mértékben – a hallgatóktól és az oktatóktól közvetlenül és folyamatosan szerzett információk, amelyek a leggyorsabban adnak jelzést a változó szükségletekről.

Ugyanekkor sor került egy közel 100 ezer kötetet kitevő, a könyvraktárakban elhelyezett állományrész kölcsönzésből való kivonására. Ez az 1945 előtt kiadott könyvekből álló, javarészt „egy mű – egy példány” karakterisztikummal jellemezhető állományrész részben bizonyos védelemre szorult a könyvtárat olcsó antikvárnak tekintő olvasókkal szemben, részben pedig a könyvtáron belüli állandó jelenléte növelte az állományhoz való hozzáférhetőség biztonságát. Az új megjelenésű könyvek esetében számos mű egy-egy példányát helybeni használatra jelöltük ki, mintegy szaporítva ezzel az olvasótermi kézikönyvtár „háttér”-állományát. A könyvtárban meghosszabbodott az olvasótermek nyitvatartási ideje. A napi 11 órás nyitvatartást kiterjesztettük a szombati napokra is, s folytattuk a termék vasárnap délelőtti nyitvatartását. 1976-ban a téli és a tavaszi egyetemi vizsgaidőszak idejére, hat-hat hetes időtartamban bevezettük könyvolvasótermeinkben az este 10-ig tartó szolgálatot.

E reformokkal egyidőben – ezzel is az egyetemi és főiskolai hallgatók érdekeit tartottuk szem előtt – némileg módosítottuk a felsőoktatási intézményekhez, tudományos kutatóhelyekhez nem tartozó olvasóink számára kölcsönzés útján rendelkezésre bocsátott könyvek körét. A „városi” lakosság részéről jelentkező tudományos és szakirányú könyvek kölcsönzésére irányuló igényeket minden megkötés nélkül kielégítettük abban az esetben, ha azok nem érintették az egyetem hallgatóinak a tanulmányi anyagát, gyakran keresett szakirodalmi olvasmányait. Az egyetemi és főiskolai diákság közművelődési és rekreációs olvasmányigényeinek a kielégítése érdekében a „városi” olvasóközönségnek – elsősorban magyar nyelvű – szépirodalomra vonatkozó kölcsönzési igényeit igyekeztünk a gazdag állománnyal rendelkező városi közművelődési könyvtárhálózat felé orientálni.

A JATE hallgatói az Egyetemi Könyvtárban

Beiratkozás

Ha a könyvtárunkba beiratkozott JATE-hallgatók körét tekintjük, adataink nem utalnak előremutató „fejleményekre”.⁵ Így például az 1970–1971. tanévben az egyetem hallgatóinak 78,5%-a iratkozott be az Egyetemi Könyvtárba. Fokozatos emelkedés után 1976–1977-ben 88,6%-ot kitevő kimagasló érdeklődés nyilvánult meg, majd újabb

hanyaglás, amelynek eredménye, hogy az 1979–1980. tanévben hallgatóink 77%-a volt beiratkozott olvasó.

A könyvolvasótermek látogatottsága

E téren érdemes részletesebb adatsor alapján tájékozódni.

Naptári év	A könyvtárba beiratkozott nappali tagozatos JATE-hallgatók száma	A látogatások száma	Az év folyamán egy könyvtári tag hallgatóra eső olvasótermi látogatások átlagszáma
1971	1589	20 476	12,9
1975	2135	45 086	21,1
1976	2108	49 176	23,2
1977	2004	35 644	17,8
1978	1911	35 907	18,8
1979	1839	34 147	18,6
1980	1740	32 286	18,6

Az egy könyvtári tag hallgatóra eső látogatások átlagszáma a könyvolvasótermekben kétségtelen emelkedést mutat, bár a terembővítés esztendejét (1975), valamint az este 10 óráig való nyitvatartás bevezetését (1976) követően, e két évhez képest hanyatló ívbe hajló „stabilizálódást” észlelünk.

Ha az átlagszámoktól eltekintünk, úgy egyértelműen kimutatható a forgalom csökkenő tendenciája. Óhatatlanul felmerül a kérdés: az általunk elmélyült, önálló tanulmányi munkára alkalmasnak vélt könyvtári környezet miért nem gyakorol nagyobb vonzerőt az egyetemi hallgatók számára? Korábbi elemzéseink során a szűkös férőhelyviszonyoknak, az alacsony kötettségű olvasótermi kézikönyvtárnak tulajdonítottuk azt a ma is tapasztalható jelenséget, hogy az egyetemi hallgatók elsősorban kölcsönözni jönnek a könyvtárba, s legfeljebb másodlagosan élnek a helybenolvasás lehetőségével.

Megállapítható: a könyvtárhasználat *számszerű* mutatóin az olvasótermi helybenolvasás feltételeinek lényeges javítása nem módosított. A bölcsészek korábban is, ma is a legkitartóbb olvasótermi látogatók: 1971-ben 33,1 látogatási alkalom esett egy könyvtári tag bölcsészhallgatóra, 1980-ban 32,7 alkalom. Az olvasóteremben végzett tanulmányi munka *minőségének* a megváltozása viszont jól érzékelhető, bár számadatokkal nem tudjuk alátámasztani: az olvasótermi állomány használata ugyanis házi-könyvtárszerűen kötetlen. Az olvasótermekből eltűnt az „egykönyvűség”, még a klasszikusan tankönyvből, jegyzetből tanulónak elkönyvelt jogászok vagy természettudományi kari hallgatók előtt is több nyitott könyv fekszik az asztalon. A könyvtárunkban dolgozó hallgatók tanulmányi munkájának stílusváltására, minőségi változására utal az a körülmény is, hogy a könyvolvasótermek 92–93%-ban egyetemi és főiskolai hallgatókból álló közönsége évről évre emelkedő mértékben olvas az olvasótermekben raktári példányokat, s nem egyszer olyan könyveket, amelyek kölcsönzése semmiféle korlátozás alá nem esik. (1975-ben

mintegy 4000 kötetet, 1980-ban csaknem 6000 kötet könyvet kértek az olvasótermekben olvasó látogatóink a könyvraktárakból.)

Kölcsönzés

Tíz év kezdő (1971) és záró (1980) évét nézve a kölcsönzés JATE-hallgatókat érintő mutatószámai többek között arról tanúskodnak, hogy egy könyvtári tag hallgató a tanulmányi időszakban havonta átlag nem egészen két kölcsönzési kérdéssel fordult könyvtárunkhoz. 1971-ben egy hónapban a könyvtári tag JATE-hallgató átlag 1,2 kötet könyvet kölcsönzött, 1980-ban 1,4 kötetet, ami a teljesítés mértékében jelent csaknem 17%-os előrelépést.

A könyvtári ellátás hatékonyságát a *ki nem elégített kölcsönzési kérések* tükrében vizsgáltuk. A hallgatók ki nem elégített kölcsönzési kéréseinek figyelemmel kísérése könyvtárunkban állandó része a kölcsönzés munkafolyamatának, hiszen e nélkül a kölcsönözhető könyveknek a hallgatók számára való fenntartása, illetve többes példányok utólagos beszerzésének a szorgalmazása nem megoldható. A ki nem elégített kölcsönzési kérések átfogó elemzésére és értékelésére, az elemzés eredményeinek táblázatba foglalására első ízben 1980-ban kerítettünk sort, amikor a Tudományegyetem hallgatóinak az 1979–1980. tanévben, a januártól júniusig terjedő hathónapos időszak folyamán ki nem elégített kéréseinek bizonylati anyagát elemeztük, részben karok, részben tartalom szerinti bontásban, részben pedig tételről tételre.

A hat hónap alatt összesen 3552 olyan kérőlap gyűlt össze, amelyek JATE-hallgatók ki nem elégített kölcsönzési kéréseit tartalmazták. Az egyetemi karok szerinti megoszlás kimutatta: kölcsönzéskor a legszorgalmasabb könyvtárlátogatók, a bölcsészhallgatók 60%-os aránnyal „részesülnek” kudarcélményekben, a ki nem elégített kérések 30%-a esik a Természettudományi Kar, 10%-a pedig az Állam- és Jogtudományi Kar hallgatóira.

E tükörben részben azt vizsgáltuk, milyen képet mutat a helybenolvasásra kijelölt állomány. A végeredmény egyértelműen pozitív: a JATE-hallgatóktól származó 3552 ki nem elégített kérés közül 2628 kérés, a kérések 74%-a olyan könyvekre vonatkozott, amelyek helybenolvasás útján a kérés beadásakor hozzáférhetőek voltak. Ebben a tekintetben a bölcsészhallgatók bizonyultak a legszerencsésebbeknek: 2130 ki nem elégített kérésükből mindössze 315 kérés, vagyis 15% bizonyult adott pillanatban helybeni olvasás útján sem kielégíthetőnek. A természettudományi kari hallgatók 1049 ki nem elégített kölcsönzési kérésének 22%-a (227 kérés), a joghallgatókéknak pedig 21%-a (78 kérés) esett bele adott pillanatban az „abszolút hozzáférhetetlen” kategóriába.

Különös figyelmet érdemel viszont az a körülmény, hogy a ki nem elégített kölcsönzési kérések között igen nagy a tankönyvekre, jegyzetekre vonatkozó kérések aránya: jegyzetet és tankönyvet érintett

a természettudományi kari hallgatók
a bölcsészhallgatók
a joghallgatók

616 kérése (58,7%)
1343 kérése (63,0%)
253 kérése (67,8%).

Az adatok arra vallanak, hogy mindhárom egyetemi kar hallgatóinak a tanulmányi munkájában nagy szerepe van a jegyzeteknek és a tankönyveknek, valamint az is bizonyos, hogy a tankönyv- és jegyzetellátás körüli problémák az ellátás javulása, az ún. „házi jegyzetek” kiadásának a fellendülése ellenére sem nyertek még megnyugtató megoldást.

A tankönyvi és jegyzetanyagra voantkozó ki nem elégített kölcsönzési kéréseket az olvasótermék állományával összevetve azt tapasztaltuk, hogy az érintett műveknek mintegy 10%-a (2218 ki nem elégített kérés közül 233) egyetlen példányban van meg a könyvtár állományában. Ezeket – természetesen – az olvasótermekben helyeztük el. Le kell azonban szögeznünk, hogy a könyvtári olvasóteremben elhelyezett tankönyvnek, jegyzetnek nem lehet elsődleges funkciója, hogy a memorizáló tanulás, vizsgára, beszámolóra készülés eszköze legyen. E szerepe legfeljebb másodlagos. A tankönyv, a jegyzet legújabb kiadása azért áll az olvasótermi kézikönyvtárban, hogy mint korszerű ismereteket hordozó dokumentum, a gyors konzultáció, utánanézés eszközeként álljon a tájékozódni vágyó könyvtárlátogató rendelkezésére.⁶

A tankönyv- és jegyzetkiadás nehézségeit látva, valamint a hallgatók tankönyv- és jegyzetvásárlási szokásait is figyelembe véve megoldásra vár az egyetemi könyvtárban a hallgatók által gyakran és tömegesen, nem egyszer egyidőben keresett könyvek – legyen az tankönyv, jegyzet vagy ún. kötelező olvasmány – magas példányszámban való beszerzése és e többpéldányoknak kölcsönzés útján való rendelkezésre bocsátása.

Ha visszagondolunk az olvasótermi látogatások mutatószámaira, s arra, hogy a JATE hallgatóinak több, mint 20%-a be sem iratkozik a könyvtárba, valamint arra, hogy egy könyvtári tag JATE-hallgató a tanév 10 hónapjában átlag 18–19 alkalommal látogat be a könyvolvasótermekbe, világossá válik, hogy a biztonságos könyvtárhasználatot megteremtő helybenolvasás mellett gondoskodni kell a másik alapvető könyvtári szolgáltatás, a kölcsönzés hatékonyabbá tételéről, biztonságának fokozásáról is.

A hathónapos időszak ki nem elégített kölcsönzési kéréseinek szakterület szerinti megoszlása alapján olyan képet kapunk, amely jól érzékelteti a JATE-hallgatók kölcsönzéssel kapcsolatos, megoldásra váró problémáit az Egyetemi Könyvtárban.

	Ki nem elégített kölcsönzési kérések	Társadalomtudományok (ETO 0/3+7+9)		Természettudományok és alkalmazott tudományok (ETO 5/6)		Nyelv- és irodalomtudomány (ETO 82.0 82(0...))		Szépirodalom (ETO 82-1/-9)	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Természettudományi kari hallg.	1049	228	21,7	526	50,1	37	3,6	258	24,6
Bölcsész	2130	586	27,5	28	1,3	570	26,8	946	44,4
Jogász	373	254	68,1	6	1,6	13	3,5	100	26,8
Összesítve	3552	1068	30,0	560	15,8	620	17,5	1304	36,7

A problémák két fő irányba mutatnak. 1. Kimutatható, hogy az egyes egyetemi karok hallgatóinak ki nem elégített kölcsönzési kérései nagyrészt szorosan vett szakterületükről adódnak. Ezekre különös figyelmet kell fordítanunk, hiszen főként szaktárgyaik elsajátításának eszközeiről van szó, s nem várhatjuk el, hogy a zömében heti 35–40 egyetemi tanórával leterhelt hallgatók napi tanulmányaik végzéséhez szükséges anyagfeldolgozó munkáját kizárólag, vagy elsősorban a könyvtár helybeni használatához kössük. 2. A másik irány a kulturális nevelőmunka irányába hat. Erre ugyan e dolgozat keretei között részletesen nem térünk ki, de utalnunk kell arra, hogy ez utóbbi probléma szorosan összefügg az egyetemi tanulmányi munkával, nevezetesen annak céljával: a *sokoldalúan művelt* szocialista értelmiségi szakember képzésének a követelményével. A kölcsönözhető anyag kialakításánál, propagálásánál, hozzáférhetővé tételénél tekintettel kell lenni a hallgatók művelődését szolgáló irodalomra. Adataink felhívják a figyelmet a természettudományi kar hallgatóinak sokoldalú érdeklődésére. Ki nem elégített kölcsönzési kérések magas aránya akár a társadalomtudományok, akár a szépirodalom körében elriaszthatja őket attól, hogy ilyen irányú irodalmi igényeikkel könyvtárunkhoz forduljanak. A bölcsészek és a jogászok esetében pedig a természettudományok és a technika iránt mutatkozó érdeklődés hiánya olvasható ki az adatokból: alig kérnek ilyen tárgyú könyveket, így természetes, hogy a ki nem elégített kérések mutatószáma is alacsony.⁷ Ezen a téren az igények, az érdeklődés felébresztése a könyvtár kötelessége.

Néhány tanulság és következtetés

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az egyetemi hallgatók számára megfelelő könyvtári helybenolvasási körülmények megléte esetén is rendkívül fontos a tanulmányaikhoz és művelődésükhöz szükséges könyvtári könyvek kölcsönzés útján való hozzáférhetősége. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egyetemista diák számára az otthoni, a kollégiumi környezet vonzóbb, megítéltebb s ezért inspiratívabb a könyvtári olvasóteremnél. Emellett a hallgatók magas óraszám, egyéb elfoglaltsága igen gyakran a könyvtári zárvatartás idejére kényszeríti a könyvvel való foglalkozást.

Tudatában kell lennünk annak, hogy ha a tanulmányi anyag kölcsönzés útján való hozzáférhetősége nehézségekbe ütközik, ez nem egy hallgató esetében veszélyezteti a tanulmányi munka színvonalát. A kölcsönzési kérések átnézésekor feltűnt, hogy a hallgatók nagy része jegyzetből és tankönyvből tanul. Mindennapi kölcsönző munkánk során is gyakran tapasztaljuk: az ajánlott és kötelező irodalom tanulmányozásáról a hallgatók könnyű szívvel lemondanak, amikor arról tájékoztatjuk őket, hogy a keresett könyv kölcsön van, de előjegyeztethető, s addig is, amíg kölcsön nem tudjuk adni, egy másik példány az olvasóteremben rendelkezésükre áll.

Elemzésünk fontos tanulsága: hallgatóink eredményesebb könyvtári ellátása érdekében szükség van a tanulmányi anyag nagyobb példányszámban való beszerzésére.

Elengedhetetlen követelmény a Tudományegyetemen folyó oktató-nevelő munka szakirodalmi követelményeinek naprakész figyelemmel kísérése a könyvtár részéről. Könyvtárunkban egyre több reményre jogosító kooperáció van kialakulóban: hálózati

könyvtárosok, gyarapító könyvtárosok, olvasáskutató szociológus-könyvtárosok keresik az olvasószolgálati könyvtárosokkal együtt a kapcsolatot egyetemi oktatókkal, tanszéki könyvtárosokkal, egyetemi hallgatókkal.

A kölcsönző könyvtárosok a maguk sajátos „belső” eszközeikkel, lehetőségeikkel sokat tehetnek a hallgatók megfelelő kiszolgálása, az alacsony példányszám okozta problémák enyhítése, sőt áthidalása érdekében.

Legütöképesebb eszközünk a kölcsönzői „indikátor”-ból adott tájékoztatás, amely elárulja, hogy a keresett könyv kinél van kölcsön. „Indiszkreciónkkal” megakadályozzuk, hogy egyetlen „szerencsés” hallgató foglaljon le esetleg hetekre valamely fontos olvasmányt. Régi szegedi hagyomány: a hallgatók megkeresik egymást és megosztóznak a könyvtárból kölcsönzött könyvek használtán.

A kölcsönzési határidő lejártát azonnal követő felszólítás a könyvtárhasználati fegyelem betartatásának fontos eszköze. Ennek alapján tudtuk fokozni az *előjegyzési rendszer* hatékonyságát, biztonságát.

A kölcsönzési fegyelem betartatása terén mutatkozó javulás fokozódásában bízva vezettük be egyes gyakran keresett könyvek rövid időre, egy, legfeljebb két hétre szóló kölcsönzését, sőt kísérletezni kezdtünk a helybenolvasásra kijelölt raktári állomány egy-két napra való kölcsönzésével is.

Nem véletlen, hogy a könyvtári szakirodalom a kölcsönzést és a helybenolvasást egyaránt könyvtári alapszolgáltatásnak tekinti. Dolgozatunk célja az volt, hogy rámutassunk: mennyire fontos az egyetemi hallgató számára, hogy az egyetem könyvtárában mindkét könyvtári szolgáltatásforma biztonságos igénybevételére számíthasson.

JEGYZETEK

1. Vö. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelete a könyvtárakról. 13.§., – FÉNYES Miklós – FOGARASSY Miklós – MADER Béla: Szakmai irányelvek az egyetemi könyvtárak fejlesztéséhez. = Könyvtári Figyelő. 1981. 5.sz. 328.p.
2. Vö. MOHOR Jenő: Egyetemi és főiskolai könyvtáraink néhány problémája. = Könyvtári Figyelő. 1976. 3.sz. 252.p.
3. SZENTIRMAI László: Az olvasó egyetemi hallgató. (Időben és intézményben.) Szeged, 1980. Gépirat. 96 p.
4. A szegedi egyetemi és főiskolai hallgatók egyetemi könyvtári ellátásának korábbi problémáival kapcsolatban ld. NÉMETH Zsófia: A szegedi felsőoktatási intézmények hallgatói az Egyetemi Könyvtárban. = Könyvtári Figyelő. 1975. 1.sz. 27–40.p.
5. A hallgatók létszámát egy-egy tanévben a Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás c. időszaki kiadvány tartalmazza. – A JATE Központi Könyvtárába történő beiratkozások adatait, a forgalomra vonatkozó számadatokat ld. Beszámoló jelentés a József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára 19.... évi működéséről c. kiadvány vonatkozó kötetében.
6. Vö. NÉMETH Zsófia: A Természettudományi Kar hallgatói az Egyetemi Könyvtárban. Szeged, 1973. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. Tom. 7. fac. 4.) 25–26.p.
7. Vö. SZENTIRMAI László: i.m. 81.p.